

EGEDY GERGELY

Thatcherizmus: (neo)liberalizmus vagy (neo)konzervativizmus?*

A brit konzervativizmus széles táborában szinte a kezdetektől fogva megtalálhatók voltak a korlátozatlan szabadpiac hívei, ám felfogásukat – kitartó próbálkozásaik ellenére – a hetvenes évek második feléig nem tudták a konzervatív gondolkodás „főáramává” tenni. A II. világháború után a Konzervatív Párt politikája egyértelműen a híres XIX. századi miniszterelnök, Benjamin Disraeli nevével fémjelzett „szociális konzervativizmus” irányába mozdult el: Churchill, Eden és Macmillan generációja az 1945-ös választási vereségre is úgy tekintett, mint a húszas–harmincas évekbeli, mindvégig nagyarányú munkanélküliséggel járó tory politika „késleltetett büntetésére”. A szabadpiaci eszmék feltétlen győzelemre juttatását a thatcherizmus érte el, kétségtelen összefüggésben a hetvenes évekre már igen markánssá váló gazdasági válságjelenségekkel.¹

A THATCHERIZMUS HÁTTERE

A thatcherizmus komplex jelenségének megértéséhez röviden utalnunk kell azon körülményekre is, amelyek életre hívták.

* 2005-ös munkássága alapján a Kolnai Aurél-díjat 2006-ban Egedy Gergely *Brit konzervatív gondolkodás és politika, XIX–XX. század* című könyve nyerte el. Az alábbi dolgozat a könyv egy fejezetének folyóiratunk számára átalakított része.

A szigetországban a hetvenes évek közepére megrendült a gazdaságirányítás addig alkalmazott keynesi eszközeibe vetett bizalom: a jóléti állam egyre drágábbá, sőt finanszírozhatatlanná vált, ráadásul a szegénységet sem tudta teljesen felszámolni. Mindezzel összefüggésben gyökeret vert a hanyatlás gondolata. A nemzetközi versenyképesség fokozatos, de feltartóztathatlannak tűnő romlása, az állandósuló pénzügyi válságok, az infláció, a munkanélküliség, a világhatalmi státusz elvesztése sok más tényezővel együtt mind a hanyatlásba való beletörődést váltották ki.

E pesszimista mentalitásnak s az addigi politikai gyakorlatnak üzent hadat Margaret Thatcher. „Országunk viszonylagos hanyatlása azonban nem elkerülhetetlen tény – állapította meg a párt 1979-es választási kiáltványa. – Mi, a Konzervatív Pártban hisszük, hogy meg tudjuk fordítani e tendenciát.” Miben látta e dokumentum az előző – nagyjából a Munkáspárt által uralt – másfél évtized legfőbb kormányzati hibáit?

- „1. A Munkáspárt háromféle módon is súlyosbította a helyzetet. Először azzal, hogy az irigység politikáját folytatta, és a gazdaság növelésével aktívan szembeszállt [...];
2. [...] növelte az állam és csökkentette az egyén szerepét, s ezáltal megbénította a vállalkozó kedvet és az erőfeszítésre való törekvést [...];
3. [...] rengeteg kiváltsággal ruházták fel a szakszervezeteket, azok felelősségének hangsúlyozása nélkül.” Következésképp „nem egyszerűen arról van szó, hogy a Munkáspárt rosszul kormányozta Nagy-Britanniát. Zsákutcába jutottak.”²

A Thatcher nevéhez kapcsolódó fordulat a tory tradíciók „főáramával” való szakítást is magával hozta. Gyorsan kiderült, hogy a választást 1979-ben megnyerő Thatcher (mint köztudomású, egészen 1990-ig miniszterelnök) oly mértékben „ideologikusan” közelít a politikai kérdésekhez, amely talán egyetlen konzervatív elődjét sem jellemezte. Ez magyarázza, hogy tudatosan is igényelt egy olyan szilárd intellektuális-elméleti keretet, melybe belehelyezhette saját politikai javaslatait, s ezért számított az alább részletesebben tárgyalt „agytrösztök” tevékenységére is. „Nekünk is kell egy ideológia – jelentette ki Thatcher a Konzervatív Filozófusok Csoportjának egyik rendezvényén. A másik oldalnak van ideológiája, amelynek alapján megítélhetik saját politikájukat. Nekünk is szükségünk van erre.” Nem sokkal hivatalba lépése előtt egy sűrűn idézett interjúban Thatcher maga hangsúlyozta: ő nem konszenzuskereső, nem is pragmatikus, hanem „meggyőződéses politikus” (*conviction politician*) (Jenkins, 1987: 50–65). Megfogalmazható tehát: ha a konzervatív politika irányításában az elvekhez való ragaszkodás addig

talán a lehetségesnél és kívánatosnál kisebb szerepet játszott, a thatcherizmusba ebből talán a kelleténél is több jutott, ugyanis jó adag dogmatikus gondolkodást vitt be a konzervativizmusba. Thatcher radikalizmusa és világszemléletének populista vonásai ugyancsak élesen eltértek a szigetországi konzervativizmus hagyományaitól, a pragmatizmustól és az elitizmustól.

„Meggyőződéses politikusként” Thatcher az általa pártolt vállalkozói kultúrát és mentalitást erkölcsileg is meg kívánta alapozni – s ehhez a legfontosabb előfeltételnek azt tekintette, hogy a polgárok vállalják a felelősséget saját sorsuk alakulásáért. A „mi filozófiánkban” – hangsúlyozta – az egyénnek nem az a célja, hogy az állam szolgája legyen, hanem az, hogy kibontakoztathassa képességeit, és önmagára támaszkodjon. E meggyőződése igen jól harmonizált a liberalizmus fénykorának, a viktoriánus kornak az értékrendjével – nem véletlen, hogy a „viktoriánus értékek” dicsérete számos beszédében központi szerepet kapott. Az „önsegítés” gondolata is viktoriánus eredetű volt, és Thatcher maradéktalanul egyetértett Samuel Smiles 1859-es bestsellerének (*Self-help*) üzenetével, miszerint „az önmagunkon való segítség biztosítja a nemzet lendületének és erejének igazi forrását”. De a sokak által bírált harmincas évekre is követendő mintaként gondolt vissza. Már ekkor, gyermekkorában kialakult a szabad versenyek kapitalizmus iránti elkötelezettsége. A családi fűszerkereskedésben, Granthamben végzett munkája – írta erről memoárjának második kötetében – megszerettette vele azt a világot, melyet később „kapitalizmusként” vagy „szabad versenyek rendszerként” (*free enterprise system*) azonosított. „Míg politikai kortársaimat e rendszernek a nagy válságban megmutatkozó állítólagos kudarca arról győzte meg, hogy valami jobbat kell találni, számomra a mi boltunkban zajló üzleti tevékenység valósága és Grantham nyüzsgő központja ennek épp az ellenkezőjét bizonyította. [...] Ezért azután én be voltam oltva a háború utáni Nagy-Britannia konvencionális gazdasági gondolkodása ellen” (Thatcher, 1995: 566).

A thatcherizmusban joggal láthatjuk tehát a brit konzervativizmus történetének egy különleges fejezetét, olyat, amelyben a disraeliánus örökség hívei, az „egy nemzetben” gondolkodó konzervatívok egyértelműen defenzívába szorultak, s amelyben a macmillani „középút” hívei alulmaradtak a második világháború után kialakult „konszenzuspolitika” radikális ellenfeleivel szemben. A történeti háttér elnagyolt felfestése és Margaret Thatcher személyes világképének érzékeltetése után vizsgáljuk meg, immár részletesebben, milyen eszmei forrásokból táplálkozott e fordulat! Tömören szólva: a konzervatív gondolkodás új irányvonalának hátterében a „neokonzervativizmus” kikris-

tályosodása húzódik meg. (A fentebb használt „thatcherizmus” kifejezés kicsit pongyola, hiszen azt valójában igen sok mindenre, Thatcher kormányfői tevékenységére, politikai stílusára, s a mindennek háttérében meghúzódó ideológiai meggyőződésre egyaránt használják. Az alábbiakban e fogalomnak az utóbbi értelmet tulajdonítjuk.)

AZ ÚJ JOBBOLDAL APOSTOLAI ÉS „AGYTRÖSZTJEI”

Mit is takar a neokonzervativizmus fogalma? Szinte ahány szerző, annyi meghatározás! A részletes szakirodalmi kitekintést ezúttal mellőzve, nagyjából egyetérthetünk Vincenttel, aki a modern politikai ideológiákkal foglalkozó művében a konzervativizmus egy olyan sajátos változatát látja benne, amely a liberalizmus értékrendszerét a „hagyományos” liberális konzervatívoknál jóval harciasabban és elkötelezettebben képviseli, főként, ami a piac központi szerepét illeti.³ Ezt a vonulatot határozza meg Vincent – s persze sok más kutató is – Új Jobboldalként (*New Right*), amelynek hívei egyes esetekben szinte már az „anarchokapitalizmusig” jutnak el elszánt államellenességükben. A thatcheri és reageni neokonzervativizmus kétségkívül át van tehát itatva neoliberalizmussal – nem alaptalanul írta Friedman: „A legtöbb ember nem veszi észre, hogy Margaret Thatcher, nézeteit tekintve, nem is tory. Ő egy XIX. századi liberális”.⁴ Az is igaz viszont, hogy a (neo)liberálisokkal ellentétben az Új Jobboldal határozottan kiállt számos tradicionális érték, így például a család és a haza mellett, s ez kétségkívül a hagyományos konzervativizmus eszmeköréhez kapcsolta híveit.

E „libertariánus” konzervativizmus eszmei gyökereit vizsgálva, mindenekelőtt két neves szerző szellemi hatásáról kell szólnunk, az osztrák születésű, de sokáig Angliában élő Friedrich August von Hayekéről és a Nobel-díjas amerikai közgazdászeről, Milton Friedmanéről. Hayek első nagyszabású művét még 1944-ben írta, *Út a szolgasághoz* (*The Road to Serfdom*) címmel, ám a szabad versenyos kapitalizmus védelmével sokáig nem talált visszhangra (Hayek, 1944). Hayek azt a piacorientált társadalmat tekintette ideálisnak, amelyben az állam nem tesz egyebet, mint hogy érvényesíti a mindenki számára azonos versenyszabályokat: ha ennél többet vállal, akkor azzal csak az egyéni szabadságot és felelősséget csökkenti. „A társadalmi igazságosság atavizmusa” című írásában így szól erről, Oakeshott gondolataira emlékeztető módon: „Egy olyan társadalomban azonban, melyben a speciális tudásra alapozott egyéni célok szükségképpen különböztek egymástól, és az erőfeszítés a még ismeretlen partnerekkel folytatott

árucserére irányult, a konkrét közös célok helyét egyre inkább a közös magatartási szabályok vették át, ezekre alapozódott a társadalom rendje és békéje” (Hayek, 1995: 215). A következtetés egyértelmű: a társadalmi igazságosság – amelyet valójában leginkább az elosztási igazságosság szinonimájaként használnak – nem alkalmazható a piacgazdaság eredményeire: egyszerűen „nem lehet disztributív igazságosság ott, ahol senki sem oszt el”. A társadalmi igazságosságba vetett hit szerint az archaikus-tradicionális társadalmak gondolatvilágának a hagyatéka, s ennek modern örököse, az ezt erőltető kollektívizmus szükségszerűen vezet el egészen a totalitarizmusig.

A modern piacgazdaság körülményei közepette abból kell kiindulnunk, hogy „ha egy játékot azért játszanak, mert az mindenki számára jobb lehetőségeket teremt, mint bármely más játék teremtené, az eredményt igazságosnak kell elfogadnunk mindaddig, amíg mindenki betartja a játékszabályokat, amíg senki sem csal.” Csalás ugyanis – mondja – ha egyesek, a verseny szellemét és szabályait megsértve, az államhoz fordulnak segítségért, „hogy bizonyos jó dolgokat hozzájuk irányítson”. Az egyenlőtlenségek természetessége melletti neokonzervatív érvelés alapjait is megtaláljuk Hayeknél: „Ezzel a játékkal szemben, amelynek eredménye részben a képességeken és egyéni körülményeken, részben a szerencsén múlik, nem érvényes az az ellenvetés, hogy a különböző egyének induló kilátásai – noha a játék hatására mindenkinél javulnak – távolról sem egyenlők. Erre az ellenvetésre az a válasz, hogy pontosan az a játék célja, hogy a szükségképpen különböző képességek, tudás és környezet a lehető legteljesebben hasznosuljanak” (Hayek, 1995: 217). E megközelítésből kitűnik: tulajdonképpen nincs más alternatíva, mint vagy a piac személytelen mechanizmusa, vagy az a rend, amelyben néhány ember akarata érvényesül. Figyelemre méltó és sokatmondó, hogy a neokonzervativizmus egyik apostolának tekintett Hayek egész életében liberálisnak vallotta magát, s egy külön tanulmányt szentelt annak, ő miért nem konzervatív (Hayek, 1995: 420–435).

A neokonzervativizmus másik apostola Milton Friedman volt, aki 1962-ben publikált híres művében, a *Kapitalizmus és szabadságban* (Capitalism and Freedom) abból indult ki, hogy a gazdaság szabadságánál nincs fontosabb, mert ez egyben az általános szabadság záloga is (Friedman, 1962). Az ő nevéhez fűződik a monetarizmus teóriájának kidolgozása. Eszerint a forgalomban lévő pénz mennyiségével hatékonyan lehet szabályozni a gazdasági folyamatokat, a legfontosabb cél ezért a monetáris egyensúly fenntartása. A pénzkínálat csökkentésével a kormányok az inflációt is csökkenthetik, sőt meg is akadályozhatják.

Tágabb értelemben a monetarizmus Keynes azon központi tétele ellen indított frontális támadást, miszerint a kormányok a kereslet befolyásolásával fenntarthatják a teljes foglalkoztatottságot. A monetaristák nézőpontjából a jóléti államok a szociális háló kiterjesztéséért azzal fizettek, hogy a közgazdaságilag indokoltánál több pénzt bocsátottak ki, vagyis inflációt idéztek elő. Ez pedig az elkövethető legsúlyosabb hiba volt! Friedman és hívei ugyanis meg voltak győződve arról, hogy az infláció nem pusztán csak a gazdasági életet destabilizálja, hanem a társadalmi rend alapjait is kikezdi, és demoralizálja a lakosságot.

A neokonzervativizmus gyökereit kutatva szólnunk kell azon – igen fontos – előzményekről is, melyek az Egyesült Államokhoz köthetők. (Sőt, a neokonzervatív reneszánsz igazából innen indult ki – nem véletlen, hogy arculata számos „amerikai” vonást mutat.) Bár Barry Goldwater a hatvanas években még sikertelenül kampányolt a demokraták *big government*-je, „nagy kormányzata” ellen, Ronald Reagan elnökké választása 1981-ben már egyértelműen az állam visszaszorítását és a szabad versenyt követelő eszmék győelmét jelezte. A neokonzervatív hullám előkészítésében kulcsszerepet játszó szerzők – Irving Kristol, Nathan Glazer, Daniel Bell, hogy csak néhányat nevezünk meg – az önerőre támaszkodás amerikai tradícióját féltették az állami szerepvállalás fokozatos bővülésétől. *Kétszeres hurrá a kapitalizmusnak* (Two Cheers for Capitalism, 1978) című híres könyvében Kristol a fő bajt abban látta, hogy a kapitalizmus megszakította kapcsolatait a hagyományos erkölccsel, amikor létrehozta a nagy korporációkat és bürokratizálta a gazdaságot (Kristol, 1978).

A neokonzervatív eszmék angliai meghonosításában és elterjesztésében kulcsszerep jutott három „agytrösztnek” (think-tank), a Gazdasági Ügyek Intézetének (Institute of Economic Affairs, IEA), a Politikai Tanulmányok Központjának (Centre for Policy Studies, CPS), és az Adam Smith Intézetnek (Adam Smith Institute, ASI). Tevékenységük összefügg a neokonzervativizmus azon igyekezetével, hogy tudatosan kidolgozott ideológiai alapokat hozzon létre – a „hagyományos” konzervativizmus erre sokkal kevésbé törekedett.

Az elsőként említett, már 1955-ben megalapított Gazdasági Ügyek Intézete a szabad verseny és a monetarizmus népszerűsítésének érdekében folytatott „evangelizációs tevékenységet”; Hayek és Friedman egyaránt rendszeres szerzői közé tartoztak. Egyik vezetője, Seldon egyenesen a tűzértséghez hasonlította az intézetet, vagyis ahhoz a fegyvernemhez, melynek támadásai előkészítik a terepet a kézifegyverekkel harcoló gyalogság számára. „Az IEA rámutat arra, hogy miért fordul

tak rosszra a dolgok, s általános alapelveket fogalmaz meg, míg mások azt dolgozzák ki, hogy pontosan hogyan is lehetne rendbe tenni a dolgokat” (Felföldi, 1998: 56). S ami a „tüzérség” célpontját illeti, az a „keynesi-kollektivista konszenzus” (KCC – Keynesian-Collectivist Consensus) volt, a gazdaság állami szabályozásának eszméje.

Gazdasági kérdések mellett politikaelmélettel is foglalkozott a Politikai Tanulmányok Központja, amelyet – Thatcher közreműködésével – Sir Keith Joseph alapított hat hónappal Heath kormányának bukása után. A cél „a közhangulat átalakítása” volt, s ennek érdekében az intézet tudatosan igyekezett a politikai elitet megnyerni. A potenciális olvasók különféle csoportjait megcélzó intézeti kiadványok a neokonzervativizmus „négy fő értékének” – korlátozott kormányzat, piacgazdaság, egyéni szabadság, stabil pénz – a népszerűsítésére törekedtek (Cockett, 1994: 277–278). A CPS „üzenetét” így foglalhatnánk össze röviden: a második világháború után a toryk is beleestek abba a csapdába, hogy feltételezték, létezik valamiféle „harmadik út” a kapitalizmus és a szocializmus között, s ezzel ők maguk is felelőssé váltak a túlfejlesztett „Leviatán-állam” létrehozásáért.

Az intézet irányításában kulcsszerepet játszó Keith Josephet joggal tarthatjuk a neokonzervativizmus talán legtekintélyesebb angliai teoretikusának, s egyúttal Thatcher „szellemi mentorának” is. Joseph egyébként maga is csak 1974-ben „tért meg” (saját szavaival: „a late convert to sanity”), s kezdte hirdetni, fanatikus elszántsággal: Keynes halott! Nézeteit jól szemlélteti az *Egyenlőség* (Equality, 1979) című munka, melynek társszerzője Jonathan Sumption volt. A fő célkitűzés már a könyv elején megfogalmazódik: a modern brit politika azon előítéletét kívánták megkérdőjelezni, miszerint „az állam valódi funkciója a gazdaság eloszlásának öncélú befolyásolása” (Joseph–Sumption, 1979: 1). A mű cáfolja, hogy az egalitárius tradíció levezethető lenne a kereszténységből, ez ugyanis csak olyan kontextusban számol a „testvériséggel”, melyben az anyagiaknak egyáltalán nincs értéke. A modern egalitarizmus viszont egy olyan társadalomban kíván – mesterségesen – egyenlőséget teremteni, amely nagyon is kívánja a materiális javakat. A vonzereje persze nem független a körülményektől. 1858-ban J. S. Mill még azt mondhatta, hogy honfitársai az egyenlőség gondolatát „furcsának és bántónak” találják – Anglia gazdasági hanyatlásával párhuzamosan viszont megerősödött az egalitarizmus eszméje. S ez nem véletlen: a gazdasági siker nyomán megbecsülik a gazdagságot, míg a lehetőségek beszűkülése a „tortafelosztó mentalitást” és az irigységet erősíti. Ez utóbbi attitűd tipikusan az egyenlő státuszúak körében alakul ki – az osztályhatárok megléte ezért

mérsékli az ilyenfajta feszültségeket (Joseph–Sumption, 1979: 15). Ami pedig azt a klasszikus egalitárius érvet illeti, hogy ha egy anyának öt gyermeke van, öt egyenlő darabra fogja vágni a tortát (s magyaráznia csak azt kell, ha másképp jár el), az bajosan alkalmazható a társadalom egészére. A „tortafelosztók” teóriája ugyanis az, hogy a gazdagság bizonyos szintje eleve létezik. Mintha a társadalmak állítanák elő a gazdagságot, s osztanák ki a tagoknak, nem pedig fordítva... Valójában azonban a tagok termelik meg, s osztják ki a társadalomnak. A gyermekek nem vettek részt a torta elkészítésében, így indokolt lehet az egyenlő felosztás, de azt aligha mondhatnánk, hogy mindenki egyenlő mértékben járul hozzá a társadalom anyagi javainak előállításához (Joseph–Sumption, 1979: 84–85). Akik tehát azt mondják, hogy az egyenlőségre alapozott társadalom a természet rendjével leginkább megegyező berendezkedés, egy olyan társadalmat tekintenek normának, amely valójában sehol sem létezett, legfeljebb egyes primitív törzseknél.

Jobban járunk tehát, vonta le a következtetést Joseph, ha erőszakos kísérletek helyett elfogadjuk: az indulási feltételek törvényben biztosított egyenlősége természetes módon vezet nagyon is egyenlőtlen eredményekhez. S ha valljuk az egyenlő lehetőségek elvét, nem fogadhatjuk el, hogy az állam, bármilyen címen is, egyeseket előnyben részesítsen másokkal szemben! Míg tehát a lehetőségek egyenlőségének elve a szabadság folyamánya, az eredmények egyenlősége azt jelenti, hogy az állam diszkriminál polgárai között, mesterséges módon beavatkozva a versenybe (Joseph–Sumption, 1979: 31). Lehet persze azt mondani, hogy a gazdagokkal szemben alkalmazott diszkrimináció morálisan indokolható, azt viszont nem, hogy ez ne lenne diszkrimináció...

Még az olyan figyelmes és jó szándékú gondolkodók is valótlán feltevésre alapozzák az egyenlőség melletti érvelésüket, mint a neves történész, az „anglikán szocialista” Tawney vagy Temple érsek, a *Kereszténység és a szociális rend* (Christianity and the Social Order, 1942) szerzője. Olyanra, hogy az tulajdonképpen még sértő is az emberiségre nézve... Ez pedig nem más, mint az a feltevés, hogy az emberek mindig önzőek lesznek egymással szemben, ezért azután az önérdet, amennyire csak lehet, ki kell kapcsolni, ha meg akarjuk teremteni a civilizált viselkedés feltételeit. Csak ha az ő nyilvánvalóan tarthatatlan álláspontjukat elfogadjuk, állította Joseph, akkor mondhatjuk, hogy az individualizmus igénye összeegyeztethetetlen a testvériség követelményeivel (Joseph–Sumption, 1979: 120). Az önérdet megvédő és középpontba helyező érvelésében implicit módon nagyon világosan benne van az a neokonzervatív premissza,

miszerint az önérdékek, az individuális érdekek összességéből mintegy automatikus módon kerekedik ki a piaci és társadalmi harmónia.

Mi hát akkor a kívánatos állapot? A neokonzervativizmus társadalmi célját az egész társadalom burzsoává tételében, az „embourgeoisement”-ban jelölte meg Joseph egyik beszédében, melyet *A trend megfordítása* (Reversing the Trend, 1975) című könyve közöl. A brit társadalom a viktoriánus kor középső időszakában megindult a polgárosodás útján, magáévá téve a burzsoá értékeket – már az idős Engels is azért aggódott, hogy a középosztálybeli értékek dominanciája miatt nem marad hely a szocialista eszméknek... Ezen értékek az egyén gazdasági önállóságára és függetlenségére alapozódtak, s olyan erényekkel kapcsolódtak össze, mint a fegyelmezett és szigorú munkaerő, a hosszú távú gondolkodás, a takarékoskodás. De túlélhet-e vajon ez az értékrend azt a „proletarizációt”, tette fel a kérdést Joseph, melyet azon szemlélet tett uralkodóvá, miszerint költsük el mindenünket, amink van, hiszen az infláció úgyis mindent elvisz („spend-what-you-have-because-it-is-not-worth-saving” [Joseph, 1975: 55–57])?

A kilátásokat rontja, hogy Nagy-Britannia, a látszattal ellentétben, tulajdonképpen sohasem tette igazán magáévá a burzsoá értékeket – fűzte hozzá a fenti gondolatmenethez Joseph. Négy évszázadon át a kereskedő-vállalkozó csoportok igazi célja mindig az volt, hogy bejussanak a földbirtokos arisztokrácia soraiba; a kapitalista fiát pedig az elit oktatási intézményekben már nem a kapitalista, hanem a régebbi (egyházi, katonai, államigazgatási) értékek szellemében nevelték. Ily módon el lehetett ugyan kerülni a közép- és a felső osztályok közti küzdelmet, de micsoda áron! Az a meggyőződés tehát, amelyet ma a szocialisták vallanak, vagyis hogy nem a privát kezdeményezéseknek, hanem az államnak kell mindent irányítania, valójában egyáltalán nem új: a prekapitalista felső osztály szemléletét tükrözi. Ez a hagyomány pedig, amely csak a bürokratizálódás tendenciáját erősíti, alaposan megnehezíti a társadalmi méretű „embourgeoisement” kibontakoztatását.

Adam Smith híres műve, *A nemzetek gazdagsága* megjelenésének kétszázadik évfordulójára alapították meg az Adam Smith Intézetet 1976-ban, amely nagyobb jelentőségre már csak Thatcher kormányra kerülése után tett szert. Egyik megalapítójának szavai szerint a két korábban említett „agytröszt” töltötte be a tudósok szerepét, rájuk pedig a részletek kidolgozására hivatott „mérnökök” szerepe hárult, vagyis az ideológia elveit a gyakorlat nyelvére kellett lefordítaniuk. Az intézet kiadványai különösen nagy hangsúlyt fordítottak arra, miként lehetne meg-

törni a brit versenyképesség hanyatlásáért felelősnek tartott szakszervezetek „túlhatalmát”.

TÖBB VAGY KEVESEBB SZABADSÁGOT?

Ami a hetvenes évek második felének független elit-értelmiségi szintű konzervatív gondolkodását illeti, arról jó képet ad az a reprezentatív kötet, melyet egy évvel Thatcher első választási győzelme előtt adtak ki Maurice Cowling szerkesztésében, s melyben számos neves konzervatív bölcselelő helyet kapott (*Conservative Essays*, 1978). Az előzményekhez tartozik, hogy már 1974-ben megalakult – informális tömörülésként – a Konzervatív Filozófusok Csoportja (Conservative Philosophy Group, CPG), amely meghatározott témákban összejöveteleket szervezett a konzervativizmus megújításának szándékával. Hasonló vita-fórumként szolgált a Salisbury Csoport (Salisbury Group) is. A két körhöz tartozó, különféle szakterületeket művelő kutatók arra törekedtek, hogy a (neo)konzervativizmus által egyoldalúan előtérbe állított gazdasági kérdések mellett más fontos területek kapcsán is megfogalmazzák a konzervatív álláspontot. A szerzők többsége a szabadság hangsúlyozását is igyekezett összhangba hozni a konzervatív gondolkodásra jellemző tradíció- és tekintélytisztelettel. A kötet egésze által kirajzolt irányvonalat a zárszóban így foglalta össze a szerkesztő: „A kötet a konzervativizmusnak egy olyan formáját vázolta, amely egyaránt különbözik attól a konszenzus-konzervativizmustól, melyet az ötvenes és hatvanas években a Konzervatív Párttal társítottak, s attól a gazdasági liberalizmustól, amelyre azóta asszociálnak vele kapcsolatban” (Cowling, 1978a: 194). Új konzervativizmus? Ez tulajdonképpen nem lenne szerencsés megnevezés, vélte Cowling az általuk körvonalazott irányvonalról, beszéljünk inkább, a tradicionális konzervativizmus korszerűsített változatáról, javasolta.

A kötetben közölt tanulmányában („The Present Position”) Cowling egyrészt támogatásáról biztosította a konzervatív politika és gondolkodás Thatcher által kezdeményezett megújítását, „az állam határainak visszagöngyölítését” („rolling back the frontiers of the state”), másrészt viszont – finom, de határozott kritikával – néhány dologra fel is hívta az új ideológusok figyelmét. Margaret Thatcher a negyvenes évek végén – ötvenes évek elején Hayek, Popper és Berlin liberális fogantatású antitotalitarizmusán „szocializálódott” politikailag, ami azzal járt, hogy kissé összemosódott előtte a szocializmus kétféle, a liberális és a konzervatív alapozottságú kritikája. Konzervatív nézőpontból viszont nem előnyös – mutatott rá Cowling –, ha a politikai problé-

mákat a liberalizmus nyelvezetével írjuk le. A konzervatívoknak a liberalizmust és a marxizmust egymáshoz hasonlító doktrínaként kell kezelniük, s ez előbbihez talán még több kritikával kell viszonyulniuk, mint az utóbbihoz (Cowling, 1978b: 20)! Különösen óvatosan kell bánni a liberalizmus által olyannyira előtérbe állított szabadsággal. Ennek fontosságát taktikai okokból Thatcher is hangsúlyozhatja, jegyezte meg, ám nem felejtetheti el, hogy míg a liberalizmus a szabadságot „végső értéknek” (*ultimate value*) tekinti, a konzervatívok számára csak „instrumentális”, vagyis eszközjellegű szerepe lehet, „azon célok szimbólumaként, amelyeket a konzervatívok szeretnének elérni, de amelyekről nem akarják kimondani, hogy kívánják őket”. A konzervatívok ugyanis – írja Cowling tiszteletre méltó őszinteséggel – nem önmagában a szabadságot akarják, hanem azt a fajta szabadságot, amely fenntartja a meglévő egyenlőtlenségeket vagy épp helyreállítja őket. Miért? Mert abból indulnak ki, hogy a nemzetnek hierarchikusan rétegzettnak kell lennie, s a rétegzettségnek privilégiumokkal is együtt kell járnia. E kontextusba helyezve a szabadság retorikáját, elmondható: ez nem az, amit a konzervatívok igazán akarnak, még akkor sem, ha egybeesik azzal, amit akarnak (Cowling, 1978b: 10).

A *Tradíció és autoritás* című esszé szerzője, John Casey abból indult ki, hogy a politika liberális és marxista felfogása – természetesen – egyaránt idegen a konzervatívok számára. A konzervativizmusnak jelenleg mégis az előbbi jelenti a nagyobb kihívást, hiszen, írja, a Konzervatív Párton belül is a liberális álláspont vált irányadóvá. A liberalizmust ugyanis újabban – tévesen – sokan valamiféle „autentikus toryizmusnak” tekintik. A konzervatívoknak az egyéni szabadsághoz való viszonya valójában igen lényegesen eltér a liberálisokétól: nem fogadják el a történelmi kontinuitástól és a partikuláris hagyományoktól elvonatkoztatott absztrakt szabadságfogalmat. A szabadságnak keretet adó intézményekhez sem csak érzelmi-nosztalgikus alapon ragaszkodnak, hanem azért, mert a politikai autoritás forrásait látják bennük. Az intézményekhez fűződő lojalitás lebontása a konzervatívok álláspontját intellektuálisan tarthatatlanná teheti (Casey, 1978: 86).

A thatcheri neokonzervativizmus által piedesztálra emelt szabadság buktatóit állította előtérbe az egyik legismertebb és legtehetségesebb konzervatív publicista, Peregrine Worsthorne is *Túl sok szabadság* (Too Much Freedom) című írásában, az egész kötet egyik legérdekesebb eszme-futtatásában. Gondolatmenetének bevezetéseképp Worsthorne leszögezte: egy társadalom csak akkor prosperál, ha annak a kisebbségnek biztosít szabad érvényesülési lehetőséget, amelynek tagjai a többségnél

jóval nagyobb mértékben veszik ki részüket a javak és értékek előállításából. Mi tehát a konzervatívok feladata? Meg kell győzniük a többséget, hogy nyugodjon bele a kisebbség uralmába, s fogadja el az egyenlőtlenség gondolatát. Még akkor is, ha ez népszerűtlen, még akkor is, ha az egyik legerősebb politikai fegyvert, az irigységet ők nem vethetik be (Worsthorne, 1978: 141–143).

A szabadság parttalanná tétele viszont nem tartozik a feladatok közé. Az utóbbi években – állapította meg a szerző – Thatcher számos beszédének vezérfonalává emelte azt a meggyőződését, hogy a Munkáspárt részéről fenyegető szocializmus egyre jobban korlátozza az individuális szabadságot, a toryknak ezért mindenekelőtt e tendencia megfordítására kell törekedniük, ha csak nem akarnak egy olyan zsarnokságot megtapasztalni, mint amilyeneket a „vasfüggönyön” túl találni. A Konzervatív Párt vezetője azonban tévedett. Nézzünk inkább szembe a valósággal! A brit polgárok túlnyomó többségének a jóléti állam évtizedei nyomán sokkal kevesebb kötöttsége van, mint az előző generációknak. Nem állítom – írja Worsthorne –, hogy ez magából a szocialista eszméből következik, ám tény, hogy a „brit szocializmus” (vagyis a munkáspárti kormányzás) jelentősen csökkentette „a kevesek által a sokaság felett gyakorolt hatalom mennyiségét a munkahelyeken”. És a nagyobb szabadság az otthon, a magánélet szférájában is érvényesül. Miért beszél akkor Thatcher mégis a szabadság folyamatos beszűküléséről? Azért, mert összekeveri annak a „kulcsfontosságú kisebbségnek” a tapasztalatát, amely mozgásterének tényleges beszűkülését szenvedte el, a nemzet nagyobbik részének ezzel ellentétes tapasztalatával (Worsthorne, 1978: 147). Ami a tory szimpatizánsokat igazából nyugtalanítja – fűzte tovább gondolatait a *Sunday Telegraph* neves publicistája –, az bizony nem a „lopakodó diktatúra” veszélye, hanem sokkal inkább valami káoszserűség bekövetkezése.

Az emberek azt érzik ugyanis, hogy a „brit szocializmus” alatt a dolgok egyre inkább szabadjukra lettek eresztve, s a kialakuló összbenyomás éppen nem a hatalom túlzott koncentrációja, hanem az „impotencia”, a nemzeti és társadalmi dezintegráció. A Munkáspártot tehát inkább azzal lehetne vádolni, hogy olyan helyzetet idézett elő, melyben a kormányzat annyira elgyengült, hogy valódi funkcióit már nem képes betölteni. A Labour megítélése a közvéleményben ezért szinte pontosan az ellentéte annak, amit Thatcher gondol! A valóságtól való, veszélyes mértékű elszakadásra utal, ha valaki a szabadságot hiányolja olyan emberek előtt, akiket mind jobban nyugtalanít az autoritás minden formájának szemmel látható összeomlása. E diagnózisból logikusan következett Worsthorne számára a terápia is: „Ma arra

van sürgős szükség, hogy az állam visszanyerje a »nép« fölötti ellenőrzést, helyreállítsa autoritását, s hiábavaló dolog azt képzelni, hogy ebben segíteni fog valamiféle libertariánus zagyvalék [some libertarian mish-mash], melyet Adam Smith és John Stuart Mill írásaiból és a XIX. századi liberalizmus felmelegített eszméiből állítanak össze” (Worsthorne, 1978: 149). A Konzervatív Pártnak tehát nem az előző évszázad individualizmusának eszméit kell feltámasztania, mert ez az emberek szemében „abszolút irrelevánsnak” tűnik. A konzervatívoknak a „kreatív kisebbséget” kell helyzetbe hozniuk, s ehhez határozott, zászlajára nem a szabadságot, hanem az autoritást író kormányzatra van szükség.

A thatcherizmus nyílt ellenfelei közé tartozott a befolyásos tory politikus és teoretikus, Sir Ian Gilmour, akitől Thatcher már első kormányátalakításakor megvált, s aki a miniszterelnökkel szembenálló „puhák” (wets) egyik vezéralakja lett. Gilmour a brit konzervativizmus történetét igen szellemesen áttekintő könyvében (*Inside Right*, 1978) fontosnak tartotta leszögezni, hogy *mi nem* a konzervativizmus. A doktriner gondolkodás biztosan nem az, jelentette ki, hiszen szerinte a konzervativizmusnak van ugyan elméleti bázisa, ám mégsem nevezhető ideológiának vagy doktrínának. Hogy mi a különbség teória és ideológia között? Az utóbbi elválaszthatatlan az osztálytól, s egy olyan párt számára, mint a konzervatívoké, amely a „nemzet pártja” kíván lenni, eleve elfogadhatatlan. Semmi sem megosztóbb, mint az ideológia, a toryknak ezért távol kell magukat tartaniuk az ideológia „fertőzésétől” – hangsúlyozta (Gilmour, 1978: 132). (Amihez azért tegyük hozzá: a doktrínaellenes tory gondolkodók többségéhez hasonlóan, ő sem tudta egyértelműen elhatárolni a teóriát és az ideológiát.)

Az ideológiai konfliktusok veszélyei kapcsán Gilmour félreérthetetlenül figyelmeztette a drasztikus változtatásokra készülő thatcheristákat: ne hamarkodják el a dolgokat! Nem szabad ugyanis elfelejteniük, hogy „intézményeket és egyéneket úgy kezelni, mint valamilyen nyersanyagot, melyet állítólag ideális formába lehet önteni, a változtatás olyan módját jelenti, amely absztrakt elveknek és önkényes, általános doktrínáknak rendeli magát alá” (Gilmour, 1978: 129) – vagyis olyan módját, amely alapvetően idegen a konzervativizmus szellemétől. A konzervatívok jobban tennék tehát, ha inkább a régit próbálnák az újhoz igazítani, ahelyett, hogy a régit eltörlik és teljesen újat hoznak létre. Nagy-Britannia sokkal inkább hasonlítható egy élő organizmushoz, mint egy géphez – s a bölcs politika fölismeri ezt. A brit kétpárti rendszer pedig úgy működik, fejtette ki, hogy ha az egyik párt mérsékelt politikát folytat, az nagy valószínűséggel

a másik pártban is a mérséklet híveit fogja erősíteni. „Az igazi konzervatív irányvonal ezért az – vonta le elvi élel Gilmour a következtetést –, ha amennyire csak lehet a középben maradunk, enyhén jobbra hajolva” (Gilmour, 1978: 130). Ha viszont nagyon élesen hajlunk el jobbra, az a riválisnál is markánsabb balrátolódást fog eredményezni. A konzervatív mérséklet meghozza a maga gyümölcsét.

Felettébb kritikusan viszonyult Gilmour a thatcherizmus neoliberais gazdasági elképzeléseihez is. A kapitalizmus eszméje valójában nem sokkal népszerűbb Angliában, mint a szocializmusé, mutatott rá, ezért nem tartotta szerencsésnek, hogy a Konzervatív Párt nyíltan és feltételek nélkül a *laissez faire*-t hirdető kapitalizmus pártjaként lépjen fel. Ez olyan benyomást kelthet, mint amikor a Labour „keményvonalasai”, Benn vagy Foot a szocializmusról beszélnek. Ráadásul ma már a Brit Gyár- iparosok Szövetségének (CBI) is jóval több fenntartása van a szabályozatlan kapitalizmus működésével kapcsolatban, mint a neoliberalizmus egynémely prófétájának. Ezért, paradox módon, ha a Konzervatív Párt a kapitalizmus „nyomásgyakorló csoportjaként” kezdene viselkedni, akkor „kapitalistább” lenne maguknál a kapitalista vállalkozóknál is.

Kétségtelen, állapította meg Gilmour, hogy a hetvenes években a Munkáspárt – a kétpártrendszer stabilitását kockáztatva, az erős szakszervezeti lobbi nyomására – balra mozdult és felelőtlen lépések sorozatát tette meg. De vajon igaza van-e azoknak, akik erre hivatkozva sürgetik, hogy válaszképp a konzervatívok is szakadjanak el a „középúttól”? Természetesen nincs igazuk. A politikai bölcsesség azt kívánja ugyanis, hogy „minél inkább balra mozdul a Munkáspárt, a Konzervatív Pártnak annál kitartóbban kell ragaszkodnia a mérséklethez és a középhez” (Gilmour, 1978: 142).

LIBERÁLIS ÉS KONZERVATÍV VONÁSOK

Az idézett kritikus állásfoglalásokból is kitűnik, hogy a thatcherizmuson belül kezdettől fogva mély belső ellentétek húzódtak a neoliberais és a (neo)konzervatív alkotóelemek között, s ennek fényében heves vita alakult ki arról, hogyan is viszonyul ez az eszmerendszer a tradicionális konzervativizmushoz. Egyesek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a thatcherizmus összhangba hozható a brit konzervativizmus hagyományaival, mások viszont határozottan tagadták ezt. Az érvek jórészt a piac vagy – tágabban – a gazdaság szabadságának kívánatos mértéke és az ennek korlátokat szabó tradíciók megítélése kapcsán csaptak

össze. Ugyanakkor fontos megjegyezni: bár a neoliberalizmus és a (neo)konzervativizmus nyilvánvalóan erősen eltérő forrásokból fakadt, a két irányzat bizonyos tekintetben mégis közös nevezőre hozható volt, hiszen egyaránt szemben álltak – Leach szavaival – „a közelmúlt domináns ortodoxiáival”.⁵ A neoliberalizmus elsősorban az állami szerepvállalást támogató keynesi gazdaságfilozófiának és az újraelosztó jóléti államnak üzent hadat, a (neo)konzervativizmus pedig a hatvanas években kialakult „engedékeny” (permissive) társadalomnak, amely elnéző volt a válással, az abortusszal és a pornográfiával, s ezzel párhuzamosan lerombolta a tekintély hagyományos forrásait. Mindkét irányzat szemben állt a bürokráciával, a korporatista tendenciákkal és a szakszervezetekkel: a neoliberalizmus számára ezek mind a piac szabad mechanizmusait akadályozó, azokba kívülről, mesterségesen beavatkozó tényezők voltak, míg a konzervatívok nézőpontjából a túlfejlesztett bürokrácia és a sztrájk fegyverével zsaroló szakszervezetek egyaránt az állam és a központi kormányzat autoritását fenyegették és korlátozták. Az Új Jobboldalon belül abban is egyetértés mutatkozott, hogy a „korlátozott állam” nem lehet egyúttal gyenge állam is. Sőt, gyakran megfogalmazott érv volt a kormányzat szerepkörének túlzott kitágítása ellen, hogy így épp azon feladatait nem tudja ellátni, amelyekre pedig minden erejét összpontosítania kellene. Andrew Gamble a thatcherizmust egészen tömören az „erős állam – szabad gazdaság” párosításának koncepciójaként írta le széles visszhangot keltő könyvében, arra utalva, hogy a törvényességet és a rendet (is) zászlajára író Új Jobboldalt egy sajátos „autoritárius populizmus” jellemzi (Gamble, 1988).

Ugyanakkor számos ponton ütközött a két irányzat. A neoliberalizmus három alapvető elvhez ragaszkodott: a szabadpiachoz, a „minimális” államhoz, és az egyén korlátlan szabadságához – a (hagyományos) konzervativizmus viszont ezek egyikét sem fogadja el feltétel nélkül. A neoliberalizmus még az állami szerepvállalás olyan korlátozott formáival sem értett egyet, mint a (bizonyos fokú) tervezés, koordinálás vagy épp regionális fejlesztés. Az államnak szerinte igazából egyetlen gazdasági funkciója lehet: az infláció megakadályozása. (Magától értetődően nem a Keynes által javasolt jövedelempolitikával, hanem a friedmani monetarizmus eszközeivel.) Az „egy nemzetben” gondolkodó konzervatívok viszont a nagyobb arányú munkanélküliséget tartották súlyos gondnak – amiről a neoliberálisok úgy vélekedtek, hogy az természetes, a rendszer működésétől elválaszthatatlan jelenség. A kereslet-kínálat elvére épülő, az Adam Smith-i „lát-hatatlan kéz” által irányított szabad versenyos kapitalizmusban a neoliberálisok nem pusztán csak egy olyan rendszert láttak,

amely a lehető legnagyobb gazdasági teljesítményre képes, hanem olyat is, amely egyedülálló módon képes maximalizálni az emberi szabadságot. Hiszen mindennek az az előfeltétele, hogy az emberek teljesen szabadon hozhassanak döntéseket. A (neo)liberalizmus „tisztá” változata számára ugyanis a szabadság abszolút és egyetlen vonatkozásában sem korlátozható érték – a (neo)konzervatívok viszont kevesebb szabadságot, ám erősebb fegyelmet igényeltek, ahogy ezt a Cowling szerkesztette kötet írásaiból is láthattuk. Az utóbbiak elutasították a modernitás „engedékenységét” is – vagy legalábbis nem szimpatizáltak vele. Gamble terminológiájával: a thatcherizmuson belül egy markáns libertariánus-autoritárius ellentétet is találni. Fűzzük ehhez hozzá: a két vonulat fúziójában, az Új Jobboldalban ebben a tekintetben (a gazdaság szférájával ellentétben) a tekintélytisztelő-konzervatív elem vált dominánssá, mivel a thatcherizmus határozottan fellépett a morális dekadencia jelének tekintett „engedékenységgel” szemben. Sőt, a keynesi tanokat sem csak gazdasági következményeik miatt bírálta, hanem a belőlük származtatott társadalmi lazaságért és elkényelmeseedésért (is). A jóléti állammal nem csak az volt a baj, hogy drága, hanem az is, hogy célját, a jólét kiterjesztését azon az áron érte el, hogy aláasta a társadalom rendjét és erkölcsseit. „A viktoriánusok morális és fizikai tőkéjéből élünk” – hangoztatta Thatcher (Thatcher, 1977: 110). Az állami újraelosztás elvével és gyakorlatával szemben tehát sajátos szövetségre lépett a liberális és a konzervatív gondolkodásmód, bár a bírálatok hangsúlyai különböztek: míg az előbbiek leginkább a gazdasági szereplők szabadságát és a gazdasági növekedést féltették a redisztribúciótól, az utóbbiak ennek szándékolatlan, ám elkerülhetetlen morális-kulturális következményeire összpontosították figyelmüket.

Jelentős különbség mutatkozott a thatcherista Új Jobboldal liberális és konzervatív forrásai között a tradíciók megítélésében is. Még egy olyan gondolkodó is, mint Oakeshott, aki a hagyományos toryknál jóval merevebben ellenezte az állam bármiféle gazdasági szerepvállalását, elfogadta, sőt kulcsszerepet szánt a tradícióknak – a Thatcherben lakozó neoliberalis viszont a hagyományokban nem sok „önmagában való értéket” látott. Ezeket kizárólag csak akkor karolta fel, ha belefértek ideologikus elképzeléseibe. Thatcher túlságosan radikális volt ahhoz, hogy magáévá tegye a lassú, szerves változások elvét, s gyorsan le kívánt számolni azon intézményekkel, amelyek az útjában álltak. S hogy egy más vonatkozású példát is említsünk: a környezetvédelemben a neoliberalisok – a bürokratikus kontroll elvi elutasításából kiindulva – jóval lazább szabályozást kívántak, mint a konzervatívok.⁶

Ha a thatcheri politika főbb alkotóelemeit és intézkedéseit eszmetörténeti alapon próbáljuk minősíteni, elmondható: a pénzkínálat monetarista ihletettségű, antiinflációs célú szűkítése, a nagyszabású reprivatizáció (ide értve az önkormányzati lakások „kvintesszenciális thatcherizmusnak” nevezett, kedvezményes árú eladását), a szociálpolitikai kiadások lefaragása és a szakszervezetek „megregulázása” mind a neoliberális vonulat hatására vezethető vissza. Ezzel szemben a család szerepének hangsúlyozása, szigorúbb büntetőjogi intézkedések bevezetése, a bevándorlás korlátozása, a futballhuliganizmus elleni határozott fellépés és a nemzeti presztízs érdekében vállalt falklandi háború egyértelműen a konzervatív eszmekörből származtatható. Az „engedékeny társadalom mérgezett örökségének” egyik legállhatatosabb ostromozója az egyszerű sorból Thatcher egyik legfőbb bizalmasává emelkedett Norman Tebbit volt. Ő a hagyományos konzervatív prioritásokat összekapcsolta a neoliberális szemlélettel, azt állítva, hogy az államnak is szerepet szánó „vegyes gazdaság” szükségszerűen eredményez egyéni felelőtlenséget, laza erkölcsöket és magas bűnözési arányt, míg a „tisztá” piacgazdaság ezzel ellentétes hatású (Tebbit, 1990: 246–247). Ha az állam teljes felelősséget vállal az egyénért, sőt helyette is, akkor annak nem lehet más következménye, mint az állampolgári felelőtlenség általánossá válása.

A HATÉKONYSÁG DILEMMÁI

Az ideologikus jellegét nyíltan vállaló thatcherizmus többet alkított Nagy-Britannián, mint bármelyik korábbi kormányzat, talán a jóléti államot megalapozó Attlee-éra kivételével. Hatását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a vetélytárs Munkáspárt is csak egy olyan új elvi platformmal tudott választást nyerni 1997-ben (New Labour), amely – kimondva-kimondatlanul – igen sokat átvett belőle. Más kérdés, hogy miként értékeljük e hatást. Az olyan dilemmák érdemi vizsgálata azonban, hogy a kemény thatcheri „kúra” hosszabb távra is biztosította-e a brit gazdaság versenyképességét, már nem a politikai eszmék kutatójának a feladata, mint ahogy arra sem egy ilyen típusú tanulmánynak kell feleletet keresnie, hogy a neoliberális kurzus ismét „két nemzetre” szakította-e Nagy-Britanniát.⁷ A pro és kontra érvek részletes mérlegelését ezúttal mellőzve, annyi mindenesetre bátran megfogalmazható, hogy a brit gazdaság és társadalom modernizálásának csodaszereként kínált nagy eszme, a szabadpiac kétségkívül sokat tett ugyan a gazdaság dinamizálása és a bürokrácia visszaszorítása érdekében, ám egészében véve aligha

bizonyult sikeresebbnek az általa felváltani kívánt tradicionális konzervativizmusnál.

A thatcherizmusról Gilmour 1992-ben, tehát már Margaret Thatcher bukása után készített egy kritikus, ám igen alapos és tényekkel alátámasztott, kifejezetten konzervatív nézőpontú elemzést. Ebben a Thatcher-éra legsúlyosabb vétkének az elvakult, a tory hagyományokat figyelmen kívül hagyó dogmatikus gondolkodásmódot tartja – s az elkövetett hibákat is ebből eredezteti. Hiszen valójában az egész konzervatív politikai filozófia az absztrakt eszmék makacs követésének elutasítására épül... Ehhez képest az történt, fejt ki a *Tánc a dogmával* (Dancing with dogma: Britain under Thatcherism, 1992) című könyvében, hogy míg korábban a toryk vitatkoztak ugyan arról, hogy a szabadpiaci mechanizmusok és az állami szabályozás keverésének mi a helyes aránya, de abban egyetértettek, hogy valamilyen mértékben mindkettőre szükség van, addig a thatcherizmus a *laissez faire*-t egyedül üdvöztető dogmává emelte. A friedmani receptet egyetlen országban sem valósították meg ilyen „fundamentalista” alapossággal – hangsúlyozta Gilmour (Gilmour, 1992: 11). Hayek és Friedman tanai a thatcheristák számára olyan maguktól értetődő igazsággá váltak, mint a marxistáknak a történelmi materializmus – jegyezte meg, s amiként az utóbbinak is meg kellett volna változtatnia az emberek szemléletét, ugyanezt várták el az előbbiektől is. S végül ezt a nézetrendszert is elérte az a csapás, melynél nagyobb nem sújthat egy absztrakt elméletet: kipróbálták...

JEGYZETEK

¹ A történelmi előzmények tömör összefoglalásához lásd Egedy, 1998: 352–364; részletesebben pl. Holmes, 1985.

² Konzervatív Manifesztum, 1979. A dokumentum teljes egészében magyarul is olvasható: Thatcher, 1993a, az idézett mondatok: 18–19. pp.

³ Vincent, 1992: 63–67. Vö. még: O’Sullivan, 1993: 52–65. pp.

⁴ „The thing that people do not recognize is that Margaret Thatcher is not in terms of belief a Tory. She is a nineteenth-century liberal.” (*Observer*, 26 September, 1982.)

⁵ Leach, 1996: 126. Vö. még Adams, 1998; Levitas 1986.

⁶ Vö. még Freedan, 1998: 408–414. pp.

⁷ A thatcherizmus értékelésének hatalmas irodalma van. A legjobb munkák közül többek között ld. Adonis–Hames 1994 és Kavanagh 1990. Thatcher saját értékelését ld. memoárjában: Thatcher 1993b.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adams, Ian (1998): *Ideology and Politics in Britain Today*. Manchester, Manchester University Press.
- Adonis, Andrew – Hames, Tim (eds.) (1994): *A Conservative Revolution? The Thatcher-Reagan Decade in Retrospect*. Manchester, Manchester University Press.
- Casey, John (1978): Tradition and Authority. In: Cowling, Maurice (ed.): *Conservative Essays*. London, Cassel.
- Cockett, Richard (1994): *Thinking the Unthinkable : Think-Tanks and the Economic Counter-Revolution 1931-1983*. London, HarperCollins.
- Cowling, Maurice (1978a): Conclusion, In: Cowling, Maurice (ed.): *Conservative Essays*. London, Cassel.
- Cowling, Maurice (1978b): The Present Position, In: Cowling, Maurice (ed.): *Conservative Essays*. London, Cassel.
- Egedy Gergely (1998): *Nagy-Britannia története, XX. század*. Budapest, Aula.
- Felföldi Zoltán (1998): Hittérítők és neofiták – neofita hittérítők. Régi és új konzervatív apostolok a hetvenes évekbeli Nagy-Britanniában. *Valóság*, 3.
- Freedan, Michael (1998): *Ideologies and Political Theory*. Oxford, Clarendon Press.
- Friedman, Milton (1962): *Capitalism and Freedom*. Chicago, University of Chicago Press.
- Gamble, Andrew (1988): *The Free Economy and the Strong State*. London, Macmillan.
- Gilmour, Ian (1978): *Inside Right*. London, Quartet Books.
- Gilmour, Ian (1992): *Dancing with Dogma: Britain under Thatcherism*. London – New York, Simon and Schuster.
- Holmes, Martin (1985): *The Labour Government 1974–1979: Political Aims and Economic Reality*. London, Macmillan.
- Hayek, Friedrich August (1944): *The Road to Serfdom*. London, Routledge – Kegan Paul.
- Hayek, Friedrich August (1995): *Piac és szabadság*. Madarász Aladár (szerk.), Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Jenkins, Peter (1987): *Mrs Thatcher's Revolution*. London, Jonathan Cape.
- Joseph, Keith (1975): *Reversing the Trend*. London, Centre for Policy Studies.
- Joseph, Keith-Sumpton, Jonathan (1979): *Equality*. London, Murray.
- Kavanagh, Denis (1990): *Thatcherism and British Politics*. 2nd. ed., Oxford, Oxford University Press.
- Kristol, Irving (1978): *Two Cheers for Capitalism*. New York, Basic Books.
- Leach, Robert (1996): *British Political Ideologies*. 2nd. ed. New York – London, Prentice Hall – Harvester Wheatsheaf.
- Levitas, Ruth (1986): *The Ideology of the New Right*. Cambridge, Polity Press.
- O'Sullivan, Noel (1993): Conservatism. In: Eatwell, R. – Wright, A. (eds.): *Contemporary Political Ideologies*. Boulder, Westview Press.
- Tebbit, Norman (1990): Britain's Future: A Conservative Vision. In: Eccleshall, Robert (ed.): *English Conservatism since the Restoration: An Introduction and Anthology*. London, Unwin.

- Thatcher, Margaret (1977): *Let Our Children Grow Tall: Selected Speeches, 1975–1977*. London, Centre for Policy Studies.
- Thatcher, Margaret (1993a): *Nagy-Britannia átalakulása az 1980-as években*. Arday Lajos – Németh György (szerk.). Budapest, Konrad Adenauer Alapítvány – Jagello Alapítvány.
- Thatcher, Margaret (1993b): *The Downing Street Years*. London, HarperCollins.
- Thatcher, Margaret (1995): *The Path to Power*. London, HarperCollins.
- Vincent, Andrew (1992): *Modern Political Ideologies*. Oxford, Blackwell.
- Worsthorne, Peregrine (1978): Too Much Freedom. In: Cowling, Maurice (ed.): *Conservative Essays*. London, Cassel.